

Dotazník

Každý čtvrtý týden je dlouhý týden. Každý dlouhý týden končí dlouhým dnem.

Den pro člověka začíná probuzením a končí ulehnutím k spánku. Jakkoli pohyblivá je hranice mezi dnem a nocí, střídání dne a noci respektuje čtyřicetihodinový cyklus. Směnný provoz se vysmívá přirozenému střídání dne a noci. Noční služby proměňují noc v den, nedokáží však proměnit den v noc. Spánek po noční šichtě postrádá moc vtisknout času novou strukturu a pevný rytmus.

Týden má sedm dní, začíná pracovním pondělím a končí sváteční nedělí. Směnný provoz zná jinou matematiku: čtyři kalendářní týdny proměňuje v jediný třítýdenní cyklus s jediným víkendem. Třítýdenní cyklus směnného provozu čítá dvacet osm dní, začíná pracovním pondělím a končí volnou, sváteční nedělí: 1. první týden: pondělí a úterý ranní služba, středa a čtvrtek odpolední služba, pátek, sobota a neděle noční služba, pondělí volno po noční službě, úterý volno; 2. druhý týden: středa a čtvrtek ranní služba, pátek, sobota a neděle odpolední služba, pondělí a úterý noční služba, středa volno po noční službě, čtvrtek volno; 3. třetí týden: pátek, sobota a neděle ranní služba, pondělí a úterý odpolední služba, středa a čtvrtek noční služba, pátek volno po noční službě, sobota a neděle volno. Počátek a konec třítýdenního cyklu směnného provozu se kryje s periodou čtyř kalendářních týdnů. Jako výsledek vzájemného překrytí a vzájemného střetu obou cyklů vzniká krátký a dlouhý týden. Dlouhým týdnem směnný cyklus začíná a krátkým končí. Dlouhý týden začíná ranní směnou v pondělí po dlouhém volnu a končí volným úterým následujícího kalendářního týdne. Krátký týden začíná pondělní odpolední směnou a končí dlouhým volnem, volným víkendem. Dlouhý týden čítá sedm pracovních dní, krátký týden čítá čtyři pracovní dny.

Je pondělí, půl páté ráno. Mechanicky se oblékám, snídám, odemykám dům, vycházím do ulic. Po ránu vyžaduje každý krok kus vědomého úsilí. Za chvíli budu na kraji Stromovky, seběhnu dolů, proběhnu kolem PKOJF a budu doma. Doma? To mi jen elektrárna natolik zalezla pod kůži, do krve, do polovědomých myšlenek dělníka v polousnu a poloubdění spěchajícího do práce za ranního rozbřesku. Zaskakuje mne vycházející slunce: zůstat tak stát, posadit se na lavičku, rozběhnout se k řece, k přívozu, přes přívoz, nechat město městem a elektrárnu elektrárnou! Proč jediná cesta vede tam dolů ke kolejím elektriky, pak podél kolejí k branám závodu, pak dál až na samý spodek elektrárny, kde nevíš, zda prší či zda svítí slunce, zda je ještě den či zda je již noc, zda je ještě noc či zda je již den? Jdu na ranní šichtu obtíženou sedmi pracovními směny, které jsou přede mnou. Dnes chápu všechny bulače a absentéry a jen se divím, proč pořád jdu tou samou cestou, proč přidávám do kroku, proč procházím vrátnicí a poslušně беру do ruky píchačku. Co to dnes na mne přišlo? První šichta po dovolené. Zase si zvyknu.

Nezvykl jsem si. Myslil jsem, že jde o chvilkovou revoltu intelektuála, stále ještě neochotného spokojit se s postavením dělníka, a chtěl jsem sám nad sebou vyzrát smělym projektem: Ukončil jsem právě své mnohaleté studium řeckého světa četbou Aristofana, potřeboval jsem navršené poznatky a reflexe utřídit, dát myšlenkám precizní podobu psaného slova. „Svážu svůj teoretický projekt se svou prací v elektrárně pevnými pouty. Své pochopení látky rozdělím do pěti oddílů, do pěti dní dlouhého týdne. Čtyři prvé dny věnuji sociálně historické analýze řeckého světa a

analýze základních kamenů rozvoje řeckého ducha, eposu, dramatu a rétoriky, pátá část bude obsahovat meritum práce, mé pochopení řecké filosofie. Pro pátou část získám formálně největší prostor, prostor celých čtyř dní: od pátku rána do pondělí do večera. Kolikrát mi již noční služby proměnily čtyři závěrečné dny dlouhého týdne v jeden jediný dlouhý den?“ Napsal jsem prvé dvě kapitoly a pero mi vypovědělo službu. Pro koho psát? Prověřená a institucionalizovaná filosofie mi po celou dobu ostentativně ukazuje svá záda. A vyloučení? Vrátní, topiči, uklízečky a varhaníci, jako já sám, denně znovu a znovu zraňování a ponižování přítomností svého vyvržení i deptání v hlubinách podvědomí svou minulostí dávnější, kdy celou svou bytostí spoluvytvářeli základy systému, který je dnes odvrhl, i minulostí nedávnou, v níž se každý rozletěl k naplnění svých snů a svých aspirací, jen proto, aby tím tvrdší byl náraz na tvrdé meze politických realit? Jak mohu před ně předstoupit s prací o antické filosofii? Vždyť celá tato moje práce má smysl jen v rámci smysluplně řízené společné práce celé obce filosofů této země. Dílčí práce, a práce o antické filosofii je dílčí prací přes všechnu šíři a přes všechnu závažnost svého tématu, má smysl jen jako součást pulsujícího živého organismu totality poznávané skutečnosti, jež vyrůstá ze vzájemného kontaktu a vzájemného teoretického zprostředkování mezi filosofy.

Když jsem definitivně zjistil, že nemohu pokračovat ve svém zpracování řeckého světa, rozhodl jsem se udělat bilanci svého několikaletého úsilí o sepětí teoretické práce s přímou účastí ve výrobě. Doufal jsem, že se mi podaří nalézt slovo, jímž oslovím nositele naší institucionalizované filosofie, vyvolám v nich alespoň náznak úsilí o oživení skutečné teoretické činnosti, a opravdové úsilí o filosofické poznání nemůže lhostejně a nečinně přihlížet k pozvolnému a promyšlenému umrtvování poznávacích schopností a aktivit druhých ...

Podcenil jsem sílu, jež se skrývá v setrvačné sebejistotě institucionalizovaného bytí a myšlení: V odpověď na moji *Bilanci experimentu* mne Kolegium filosofie a sociologie ČSAV upozornilo, že moje práce nezapadá do Státního plánu základního výzkumu, se svými osobními problémy se mám obrátit na osobní oddělení mého pracoviště, případně na vedení odborové organizace; Když jsem četl dopis Kolegia, nebyl jsem si v prvé chvíli jist, zda jsem Kolegiu omylem neposlal žádost o přidělení bytu v závodní družstevní výstavbě či žádost o přidělení podnikové půjčky na stavbu rodinného domku.

V Elektrárnách Holešovice jsem podal výpověď před započítím práce na *Bilanci experimentu*. Odcházím z elektrárny v situaci, kdy se mi veškeré perspektivy práce v oboru filosofie definitivně rozplynuly. Co budu dělat? Teprve ve chvíli, kdy se mi vytrácí pod rukama veškerý smysl mé práce, počínám si uvědomovat, jak hluboce je bytost člověka zakotvena v činnosti. Není-li tu pro mne a pro mou práci místo, mám zažádat o vystěhování? Mám pravděpodobně reálnou naději, že by se našla universita, jež by mi poskytla prostor pro práci. Dobrá, napíšeš potom svou knihu o řecké filosofii; co knih již na to téma bylo napsáno! Moje práce ze světa antiky má svůj *raison d'être* na pozadí rozvíjející se marxistické filosofie, tady je něčím novým, jen tady může být organickým obohacením přítomného prožitku skutečnosti. Nebo mám na Západě poučovat lidi o nutnosti marxistického přístupu k studované dějinně filosofické látce, a to poté, co budu musit opustit marxistickou teorii v život vyvolanou socialistickou skutečnost, abych si vůbec mohl někde marxisticky teoretizovat?

Což nenajdu řešení, v jehož rámci najde mé úsilí o filosofické poznání smysl zde, v Československu? Stojí a padá snad moje filosofické úsilí s otázkou sepsání jedné knihy? Leta studuji dějiny filosofie. Není čas se pokusit o poněkud současnější problematiku? Po léta, i ve svých dějinně filosofických studiích narážím ustavičně na problém rozdělení věd. Nevězí veškerá bída moderní filosofie v oné propasti, kterou ji rozvoj speciálně vědního poznání oddělil od možnosti autenticky se zabývat problémem poznávacího uchopení totality člověkem prožívané skutečnosti? Není klíčem k teoretické i aplikované vědě matematika? Nejsou moderní počítače aplikovanou matematikou a fyzikou par excellence na straně jedné a klíčem k ucelenému zpracování člověkem nahromaděné informace na straně druhé? Programátoři jsou dnes potřeba na každém kroku, počet vyškolených zdaleka nekryje potřebu. Nemohu spojit potřebu vlastního poznání s reálnou společenskou potřebou a nalézt tak možnost bezprostředního společenského uplatnění alespoň části svých vlastních sil?

Zavolał jsem známému, který dělá programátora analytika ve výpočetním středisku jednoho z našich vědeckovýzkumných ústavů: „Můj problém není tak zcela jednoduchý, musím být nejprve vyškolen. Najde se ústav či podnik ochotný si ze mne vyškolit programátora?“ Přítel byl nadšen. Konečně zanechám nesmyslného setrvávání v elektrárně. Pochopitelně, že se nalezne pracoviště ochotné mne zaškolit a zaměstnat. Na fakultě jsem studoval logiku, to je dobrý předpoklad. Programátoři jsou všichni jako jedna rodina. Do čtrnácti dnů mi zavolá. Že se věc podaří, s tím mohu počítat najisto.

S chutí jsem nechal spát rozečteného Aristofana a zaplnil svůj stůl učebnicemi matematiky. Pustím se do práce z gruntu. Až se vyškolím na programátora, přihlásím se k dálkovému studiu matematickofyzikální fakulty. Zatím jen opakuji, sehnal jsem v knihovně trochu legrační, zajímavou příručku slibující šest let univerzitního studia za šest měsíců. Novou látku – tj. látku, se kterou jsem se na střední škole neseznámil – nejsem s to z příručky pochopit, během velice krátké doby a velice poutavou formou mi však příručka oživila celou mou středoškolskou matematiku. Cítím se o dvacet let mladší. Je to tím, že jsem uvedl do pohybu mozkové a psychické struktury, jež po dvacet let byly uzavřeny v nečinnosti? A jak se těším na kurs, na lidi, na nové pracoviště. Jak jsem to mohl vydržet celých pět let v elektrárně, duchem ponořen kdesi v šerém dávnověku?

Uběhl měsíc, známý se konečně ozval. Když mi řekl, že volá celý zpocený, věřil jsem to jeho hlasu: Nikdy by si byl nepomyslil, že je možné něco takového. Jak se zmínil on či jeho přátelé kterémukoliv kádrovákovi o tom, že jsem filosof a pátým rokem pracuji v elektrárně jako strojník, každý kádrový referent okamžitě odpadl: „Víš, jaký ten člověk musí mít na sobě škraloup? To bys vážně chtěl, abychom ho k nám přijali?“ Marně všem kádrovým referentům vysvětloval, že jsem šel do fabriky dobrovolně, že jsem marxistický filosof, že nejsem ani vyškrtnutý ani vyloučený ze strany, nikdy jsem v partaji nebyl – žádného kádrováka nikdo nepřiměl ani k tomu, aby mi byl ochoten poskytnout dotazník a žádat o posudky. Nemám však zoufat, vymyslel s kamarády, jak na to. Všechno se změnilo, jakmile budu moci uvést, že mám za sebou odborné vyškolení. Tesla pořádá krátkodobý kurs strojového jazyka FORTRAN, vyjednali mi v kursu bezplatnou účast.

Byl jsem ve výpovědi, měl jsem krácenou dovolenou, abych se mohl kursu zúčastnit, potřeboval jsem od závodu pět dní neplaceného volna. Navštívil jsem vedoucího výrobně technických útvarů, shodou okolností předsedu podnikové organizace KSČ. Řekl mi, že věc není tak jednoduchá, podle směrnice generálního ředitelství a vedení podniku může závod poskytovat o své vůli pouze tři dny neplaceného volna. Nejsme však byrokrati, v závodě jsem odpracoval pět let, závod má vůči mně jistou odpovědnost, a konec konců je v zájmu celé společnosti, abych konečně zastával místo, kde budu moci společnosti odevzdat více svých sil, než jí odevzdávám jako strojník v kondenzaci: „Napište si žádost, projednám ji s ředitelem závodu a ke schválení ji dáme soudruhu B. (náměstkovi podnikového ředitele, vedoucímu kádrového a personálního oddělení). Věřím, že se to podaří.“ Napsal jsem tedy svoji žádost:

„Žádost o povolení pracovního volna ve dnech 2. - 13. června 1975. Důvod: V uvedených dnech bych se rád zúčastnil kursu pro programátory, pořádaného n.p. Tesla. Jde o kurs základního strojového jazyka FORTRAN.

Širší zdůvodnění: Vážení soudruzi! Vystudoval jsem na filosofické fakultě University Karlovy obor filosofie-psychologie. Své studium jsem zaměřil k problémům historického rozvoje poznání. Na toto téma jsem též zaměřil svoji kandidátskou práci *Tři příspěvky k teorii poznání*. V přítomné době nemohu nalézt ve svém oboru uplatnění – dnes se stalo neodmyslitelnou podmínkou přijetí na jakékoliv filosofické pracoviště členství v KSČ. Mně se v tomto směru nepodařilo získat potřebnou důvěru. Před pěti lety, po ukončení čtyřleté aspirantury na filosofické fakultě, jsem nastoupil práci strojníka v Elektrárnách Holešovice. Vycházel jsem z přesvědčení, že do výbavy marxistického filosofa patří bezprostřední účast ve výrobě. Usiloval jsem o sepětí teoretické práce s prací dělníka – snaha překonat věkovité rozdíly mezi intelektuální činností a manuální prací dělníka patří k základním kamenům Marxovy, Engelsovy a Leninovy koncepce socialismu. Zůstanu Elektrárně Holešovice vděčen za to, že mi můj pětiletý experiment umožnila. Experiment má pro mne neocenitelnou hodnotu, poznatků, jež jsem získal během pěti let úsilí o sepětí intenzivního studia s prací dělníka, však nemohu zatím z výše uvedených důvodů uplatnit na žádném z filosofických pracovišť. Co dělat? Zoufat si? A tu jsem si uvědomil, že existuje celá velká oblast vědeckého poznání, k němuž je klíčem matematika, oblast, jež byla po dlouhá staletí v nejužším spojení s poznáním filosofickým, oblast, již jsem dosud nevěnoval dostatečnou pozornost. Proč si zoufat nad tím, že nemohu nalézt uplatnění pro své vzdělání, mohu-li své vzdělání dále prohloubit a rozšířit, aniž bych se tím otočil zády k celé své dosavadní práci? Na filosofické fakultě jsem studoval symbolickou logiku, nyní jsem se pustil do studia matematiky, rád bych se časem propracoval na programátora analytika. Uspějí-li, podaří-li se mi přeorientovat na výpočetní techniku, budu moci bezprostředně uplatnit pro společnost podstatně větší díl svých sil, než v posledních letech, a je nakonec možné, že se mi časem podaří získat i důvěru potřebnou k tomu, abych byl přijat do řad KSČ a abych tak mohl využít celého komplexu svých zkušeností a svého poznání při rozvíjení marxleninské filosofie. Vážení soudruzi, velice si budu vážit toho, podáte-li mi pomocnou ruku a vyhovíte-li mé žádosti.“

A svět se mi opět proměnil. Mých pět let v elektrárně přece jen mělo význam. Vždyť pro vedení elektrárny není snadné poskytnout mi pomocnou ruku. Většina vedoucích kádrů se během pěti let rekrutovala z bývalých kvalifikovaných dělníků. Ti dobře vědí, že někdo musí být u turbín a kotlů, aby jiní mohli sedět v kanceláři, a bylo tak prosté radovat se z toho, že tolik vyloučených či jinak postižených přišlo do provozu,

aby tolik jiných mohlo obléci bílý límeček. Dokáže-li mi vedoucí pracovního provozu pomoci, pak před těmi lidmi hluboce smekám klobouk. Vždyť již dnes je situace pracovních sil v provozu tak napjatá, že vedoucí směnových musí dělat brigádně buldozeristu, aby uhlí nezačalo hořet na haldách a aby kotle měly zajištěn přísun uhlí, že vedoucí směny musí dělat brigádně topiče, aby mohly jet kotle, že vedoucí výroby musil zastoupit u vysokotlaké turbíny strojníka. Kdyby dnes naráz odešli z provozu všichni vyloučení ze strany, co přišli do závodu po roce 1970, způsobilo by to v provozu nemalé potíže. Jedno je nesporné; dokáže-li mi vedení pomoci v situaci pro ně obtížné jak subjektivně tak objektivně, pak prokáží oprávnění svého nového postavení, prokáží, že vědomí společenské odpovědnosti, překračující jejich úzké osobní a úzké podnikové zájmy, jim není cizí.

Uplynulo čtrnáct dní a já dostal z vedení závodu odpověď na svoji žádost: „K Vaší žádosti o povolení neplaceného volna ve dnech 2. - 13. 6. 1975 sdělujeme, že příkazem GR ČEZ č. 33/74 a příkazem podnikového ředitele č. 3/75 je bodem 1/3 omezena možnost poskytování neplaceného volna, nehledě na to, že uvedenou kvalifikaci nehodláte v rámci závodu ani podniku využívat.“

Znovu tedy narážím na neproniknutelnou zeď. Kde je tu chyba? Není ta chyba ve mně? Neudělal jsem někdy někde něco, co mne nenávratně odcizilo této společnosti, co mi uzavřelo všechny dveře, co mne nenávratně zařadilo mezi ty, s nimiž se nepočítá, od nichž se nic nepožaduje, krom nekvalifikované práce svalů? Zalétám v myslí zpět do horkých letních dnů roku 1968. Byly to dlouhé dny, od rána do noci plnily ulice a náměstí skupinky neúnavných diskutérů. Byli to většinou prostí dělníci, jen tu a tam se objevil nějaký student. Intelektuálové vládli perem a požívali svobody tisku, ulice patřily těm, kdo se nedostali ke slovu na stránkách novin. Jaký hlad to tehdy lidí posedl, hlad naslouchat bezprostřednímu živému slovu, hlad mluvit. Jeden tu neznal druhého jménem a přece si byli všichni blízcí. Mluvílo se o všem možném: o svobodě cestování, o tom, jak to vypadá na Západě, jak u nás, o nekvalitním zboží, o tom, že v krámech nikdy nedostaneš to, co právě hledáš, o tom, jak se ve fabrikách plýtvá lidskou prací, mluvílo se o padesátých letech, o procesech, o vězeňských lágrech. To, o čem se mluvílo a jak se o tom mluvílo, to vůbec neodpovídalo ideálnímu obrazu o lidu, bojujícímu udatně o socialismus s lidskou tváří. Co skrytých komplexů se tu vynořilo na povrch, co zášť, co msty za ztracená a promarněná léta, co předsudků se tu dralo ke slovu! Vzpomínám na diskusi o naší pomoci málo vyvinutým zemím. „Sami máme holou zadnici a těm černejm vopícím, co ještě lezou po stromech někde v pralese, strkáme milióny do chřtánu.“ – „Stejně jsou to vyhozené peníze. Co jim tam vyvezem, to zničí.“ – „Oni si myslí, že ty černochoy nebo Asijce předělají tím, že jim tam postaví fabriky. Než se stane člověk dobrým dělníkem, to chce panečku čas, to se přenáší z táty na syna, k tomu člověk musí být vychován, do toho musí vyrůst. Oni myslí, když u nás pár černochoů vystuduje vysokou školu, že jim tam můžou navozit fabriky. A kde seženou dělníky s fortelem? Ty z nich nevykřešou ani za padesát let. A na tohle musí všechna takhle dělaná pomoc zařvat.“ Zvláště jeden hoch vystupoval neobyčejně zasvěceně, věděl všechno o duši a schopnostech černochoů a Asijců, řekl by člověk, že jde o anglického gentlemana navrátilivšího se do Anglie po dvaceti letech v koloniích a probírajícího ve svém klubu schopnosti svého domorodého služebnictva. Zeptal jsem se ho tedy, kolik zemí „třetího světa“ procestoval, kolik zná jazyků, požádal jsem ho, aby mi objasnil cesty, jimiž se mu podařilo dospět k tak suverénnímu poznání. Přiznal se, že nebyl nikde a nemluví žádnou řečí, je pekařský dělník. A tak jsem zase já chvíli povídal o svých setkáních

s lidmi z rozvojových zemí, a protože jsem v žádné rozvojové zemi nebyl, má setkání nebyla reprezentativní, přešel jsem raději na hovor o našich občanech cikánské národnosti, s nimiž jsem žil rok v úzkém kontaktu ve věznicích našich padesátých let (ne coby bachař, nýbrž spoluvězeň). Toho hoča jsem potkal druhého dne na Václavském náměstí. Hned se ke mně hrnul: „Človče, tys mi včera dal zabrat. Já myslel, že se hanbou propadnu. Ale jak jsi říkal, že jsi měl dřív taky podobný názory, a jak jsi pak mluvil o Cikánech, člověk by opravdu neměl lidi odsuzovat dřív, než je dobře pozná. A tak ti moc děkuju.“ Potkali jsme se pak ještě jednou, jedenadvacátého srpna, když se sjeli ve středisku dobrovolní dárci krve, kteří přišli na výzvu rozhlasu. – Vím příliš dobře, že v lidech bylo na jaře a v létě roku 1968 mnoho nebezpečné dynamiky. Jak přístupní však lidé tehdy byli opravdové, citlivé, poctivě míněné kritice. Jak jinak mohlo všechno vypadat, kdyby se bylo podařilo straně pochopit, co se tu v lidech odehrává – a adekvátně o tom informovat strany ostatních socialistických zemí, aby nebyly odkázány na nekvalifikované zpravodajství tajné služby či přímo ohrožených funkcionářů – nelekat se špíny deroucí se z úst lidí, pomoci lidem najít sebe sama a svůj nový, vyspělejší postoj k socialismu právě skrze rozevření všech nahromaděných psychologických komplexů a předsudků. V ulicích Prahy jsem se však nesetkal se straníky. Jen jednou, v horké diskusi, v níž se na adresu strany sypalo obvinění za obviněním, zvedl hlas jeden hoch, mohlo mu být nejvýše pětadvacet: „Pánové, strana byla u moci, strana nese odpovědnost za to, co se tu stalo. Teď mi ale řekněte, proč jste nevstoupili do strany? Proč jste se nepostarali o to, aby strana dělala lepší politiku? Proč jste nešli do strany a nepomohli dělat věci jinak?“ A všichni ztichli, pak začali hovořit o jiném. Často se mi vynořuje před očima obraz onoho mladého muže a často myslím na jeho slova. Ten hoch může za mnohý můj postoj v posledních sedmi letech – těžko bych nesl, aby po letech mohl podobný mladík říci obdobná slova mně, a být k takovým slovům oprávněn. Ten mladý člověk může za to, že jsem se ke konsolidačnímu režimu neotočil povýšenecky zády, že jsem učinil vše, co jsem považoval za lidsky možné v hranicích čestného jednání, abych se mohl zařadit, abych se nevysvlékl z odpovědnosti.

A tak tu stojím tváří v tvář otázce, zda jsem se někde nedopustil osudové chyby. Myslí mi probíhají důležité okamžiky minulých sedmi let. Do strany jsem se skutečně hlásil, hned po svém příchodu do elektrárny v roce 1970. Předseda strany mi řekl, že musím rok počkat. Po roce jsem se tedy hlásil znovu, stranická organizace si vyžádala posudky z fakulty a z místa bydliště. Z fakulty přišel vysoce kladný posudek, který tak vyděsil vedoucího kádrového oddělení, že hned běžel s posudkem na OV KSČ a soudruhům vysvětlil, že se snažím dostat do strany pravděpodobně jen proto, abych se co nejrychleji dostal z elektrárny a začal dělat nebezpečnou kariéru. OV KSČ prý vrátil posudek fakultě. Balzám na duši kádrového referenta přišel z místa bydliště. Skandálně jsem se prý choval při vstupu sovětských vojsk v srpnu 1968. Co takového jsem to u nás na Letné prováděl, že to mohlo vyvolat v očích soudruhů z naší ulice pohoršení? Vzpomínám, vyšel jsem si s pětiletým synkem na Letenskou pláň. Musil jsem někdy před tím klukovi vyprávět o tom, jak to bylo, když nás ruští vojáci osvobodili v pětačtyřicátém. Když teď kluk viděl pláň plnou sovětských obrněných vozů, žadonil, abych ho také vysadil na ruský tank, jako mne kdysi vysadil na tank můj táta. Jak jsem mohl honem klukovi vysvětlit změněnou situaci, za níž tu dnes byly tanky, tak abych jednou provždy nezranil dětskou duši? Vysadil jsem ho tedy na stojící pancéřový vůz a pokusil jsem se o přátelský úsměv směrem ke komandantovi. Komandant neměl asi zrovna náladu, osopil se na mne: „Nedotýkej se mé mašiny!“ A to mne dožralo! Dožralo mne to proto, že na mne kluk upřel vyděšené oči, a do těch

očí se hrnuly slzy. Dožralo mne to proto, že klukovi komandant vzal možnou světlou vzpomínku na jinak vůbec ne světlé srpnové dny. A tak jsem se do komandanta pustil: „Neboj se, kamaráde, hned kluka sundám. Určitě je to zakuklený kontrarevolucionář, granátů má plné kapsy. Váží už patnáct kilo, mohl by ti mašinku promáčknout.“ – A to se komandantovi nelíbilo a začal na mne křičet, abych okamžitě zmizel, nebo mne nechá zavřít. A tak jsem se ho zdvořile zeptal, co tady u nás dělá, kdo ho sem pozval, jestli si náhodou nepovšiml, že je v Praze, že se tu mluví česky, že není v Moskvě. „Já se tu kamaráde narodil v tomhle městě, můj kluk taky. A já se z tohoto místa nehnu, to mne skutečně budeš muset nechat odnést.“ A tu se stal zázrak, komandant zmlkl, vojáci se stáhli i s obrněným vozem. Lidí okolo nás bylo plno a všechny nás na chvíli spojil pocit drobného, ale významného vítězství. Neviděl jsem sice tehdy žádného soudruha z uličního výboru, nikdo nás nepřišel pokárat, že ubližuji ruským vojákům. Dovedu si však představit, že při psaní posudku zamrazilo soudruhy z uličního výboru v zádech při vzpomínce na obrněný vůz couvající hluboko zpět do křoví.

Během posledního půl roku jsem vyplňoval dva dotazníky, psal dva životopisy. V každém dotazníku byla doložka, požadující podrobné rozepsání postojů, jež uchazeč o zaměstnání zaujímal v krizových letech 1968-1970. Přiznám se, že mne udivila a zaskočila ta doložka. Když jsem šel dělat dělníka, nikdo mne nekádroval. Takřka pět let jsem žil v blahé nevědomosti. Domníval jsem se, že právě nepřekonatelné nutkání ženoucí novináře i čtenáře v tisku vždy znovu, ne-li otevřeně, tak alespoň zahaleně a v alegoriích se vracet k srpnovým událostem i předsrpnovému a posrpnovému vývoji, tvořilo základní důvod k omezení, pak zrušení svobody tisku a slova. Jaro a léto 1968 spolu se srpnovými dny natolik hluboko poznamenalo myšlení každého člověka této země, že omezení svobody hovořit o těchto věcech vedlo s nezvratnou nutností ke zrušení a odumření svobody myšlení ve všech směrech, týkajících se obecnějšího uspořádání našich národů, v to počítaje kulturu jako celek a humanitní vědy zvláště. – Že nemám pravdu? Ztrácím třídní pohled na otázky svobody? Omezím se na fragment své osobní zkušenosti. Napsal jsem před rokem knihu o Descartovi. U nás se nenajde jediná instituce, jež by se odvážila knihu co i jen převzít k posouzení. Znamenalo by to totiž, že by se oficiálně připustila možnost psát na podkladě vlastní poznávací potřeby a že by se oficiálně připustila možnost spontánně vyrostlou myšlenkovou produkcí se vážně zabývat. Dnes se smí uvažovat – alespoň ve filosofii – pouze o publikaci takových knih a odborných statí, jež jsou autorovi předem zadány k sepsání. – Logickým krokem by byla snaha zapomenout, nevybízet lidi k otevírání jen povrchově zacelených ran.

Kolikrát ještě budu vyplňovat dotazník, kolikrát budu znovu postaven před nutnost zalézat v myšlenkách zpět do oněch dnů? Pět let v elektrárně mne naplnilo úzkostí z perspektivy, že jsem tu odsouzen na doživotí. Měl jsem chvílemi nepřekonatelnou potřebu dostat se ven, mezi lidi, zas jednou dělat slušné povolání, po pěti letech černé práce na to mám snad konečně nárok. V elektrárně jsem však přivykl svobodnému myšlení, svobodným rozhovorům se svými spoludělníky, svobodnému zapisování myšlenek na papír. Co teď mám napsat do životopisu? Mám napsat, že jsem se těšil ze vstupu sovětských vojsk do Československa? Nebo mám napsat, že dnes hluboce lituji, že jsem se netěšil? Napsal jsem stroze: „Změnu ve vedení státu na jaře 1968 jsem uvítal. Další vývoj situace jsem sledoval se znepokojením a aktivně jsem vystupoval proti antikomunistickým projevům a tendencím. Se vstupem vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR v srpnu 1968 jsem nesouhlasil. Aktivně jsem vystupoval před srpnem, v srpnu i po srpnu proti antisovětským a šovinistickým

tendencím a náladám. Aktivně jsem se snažil přispět k normalizaci situace a k obnově a prohloubení tvořivé angažovanosti pro rozvoj socialistické společnosti.“ Dotazník požaduje podrobné rozepsání. A čím déle pracuje doložka dotazníku v mé mysli, tím naléhavěji cítím potřebu vyhovět co nejúplněji požadavku, který dotazník klade vůči každému, kdo aspiruje na něco víc, než zůstat či být dělníkem. A čím déle o tom přemýšlím, tím více obdivuji odvahu těch, kdo dotazník sestavili. Dotazník nechce lež, dotazník zavazuje k pravdivé výpovědi. Nereflektované, mentálně nestrávené události krizových let jsou tím nejtěžším balvanem, který svazuje myšlení a všechny mezilidské vztahy jak na úrovni jednotlivců, tak v měřítku celospolečenském. Dotazník chce, aby se každý z nás těmito věcmi poctivě a z gruntu zabýval, jde o požadavek, před jehož odvážností se hluboce skláním. Souhlasím plně s názorem sestavitelů dotazníku, že jenom poctivé, pravdivé a detailní vypořádání se s otázkou osobních postojů a aktivit každého z nás uvolní v naší společnosti znovu veškeré tvořivé síly, jež zůstávají po leta vázány a umrtveny nezažitými, nevyslovenými, nepřekonanými a proto nezhojenými psychickými traumaty v každém z nás.

Objektivní intence, jasně a nedvojsmyslně zakotvená v každém dotazníku, má nedozírný význam; dokážeme-li se s touto intencí zpříma vyrovnat, bude to znamenat nejhlubší niterné revolucionizování všech duchovních rezerv každého občana této země, otevře se tu dynamický rezervoár, z něhož bude moci celá společnost čerpat sílu k rozvoji veškerého dějinného potenciálu socialistického lidského společenství. To, co zvrací dosud objektivní intenci dotazníku v její opak, to je potřeba každého z nás splnit požadavky vznesené dotazníkem tak, abychom byli přijati do místa, o které se právě ucházíme. Minulé prožitky se zdánlivě nemohou bránit naší interpretaci. Tendenčně a utilitárně manipulovaná minulost se však mstí, mstí se umrtvením myšlení, umrtvením schopnosti autenticky prožívat skutečnost a svobodně promýšlet a rozvrhovat vlastní budoucnost v rámci vlastních potenci a možností. Budu tedy usilovat o pravdivé zodpovězení otázek položených mi dotazníkem. Abych nepodlehł pokušení manipulovat svou minulost, budu se opírat o dokumenty.

Šedesátá léta byla poznamenána dialogem marxistů s křesťany. Profesor Milan Machovec kolem sebe soustředil marxisty, které spojovalo několik prostých myšlenek: Socialismus je společností, v níž musí jít celému společenství o každého jednotlivce. Padesátá léta se svými formami boje proti věřícím (stovky kněží ve vězeňských táborech, rodiče existenčně postihováni pro víru svých dětí a dětem odebrána elementární práva na plnohodnotné vzdělání kvůli religiozitě rodičů, atd. atd.) nedokázala sprovodit věřící ze světa. Státisíce aktivních věřících svou prací spoluutvářely socialismus. Šlo nám o to, aby jejich participace na životě společnosti ztratila schizofrenní charakter, aby se tito občané naší republiky mohli účastnit zápasu o socialismus celou svou bytostí, šlo nám o to, rozehrát ve věřících veškeré struny křesťanské víry, jimž je skutečný socialismus podstatně bližší, než jakákoli z minulých třídních formací lidského společenství. Usilovali jsme o to, abychom svůj zápas s věřícím a o věřícího křesťana vedli s principiální marxistickou zásadovostí, aniž bychom slevovali z principiálního ateismu. Protože jaro 1968 není pochopitelné bez předchozích let šedesátých, protože postoje lidí z let krizových, jejichž podrobné rozvedení dotazník explicitně požaduje, nelze pochopit bez exkursu do oblasti aspirací a aktivit z předchozího období, uvedu pro ilustraci několik pasáží z mých článků věnovaných otázkám dialogu s křesťany.

V *Literárních novinách* z 25. července 1964 jsem napsal: „Ukazuje se, že náboženství má v současnosti stále ještě relativně pevné kořeny. Perspektivy odumírání náboženství v době revolučních přeměn ve světě nejsou, jak potvrzuje praxe, jasné a jednoznačné. Charakter epochy nezadržitelně vytlačuje středověké, ale do určité míry i typicky buržoazní formy náboženství. I v katolické církvi si to – především vlivem pozoruhodné osobnosti Jana XXIII. – dnes již část jejích vlivných činitelů uvědomuje. Množství krizových, existenciálních situací, do nichž se dostává jednotlivci, skupiny lidí i celé národy, však umožňuje novým formám náboženskosti, které se rodí a sílí na úkor oněch zastaralých a zdiskreditovaných právě pod tlakem nových dějinných faktorů, nalézt živnou půdu. Bude nutné intenzivněji rozvíjet marxistickou analýzu těchto skutečností v celém jejich rozporném a dynamickém charakteru.“

V *Literárních novinách* z 15. srpna 1964 píše: „Hluboké změny v náboženské mentalitě mnohých věřících, kterých – dokážeme-li být dostatečně pozorní – jsme svědky, nejsou věci zvratu ze dne na den. Někteří věřící se dokázali přimknout k myšlence socialismu hned po Únoru. Jiní – a těch byla většina – se k ní, zejména z počátku, stavěli nedůvěřivě, negativně i nepřátelsky. Byla neodpustitelná chyba, že tam, kde bylo na místě úsilí o pochopení nábožensky věřícího člověka v jeho niterných zápasech, přicházely mnohdy ke slovu hrubé administrativní zásahy. Pro mnohé se tak setrvání v náboženské víře stalo věcí charakteru, zásadovosti, cti. Pokud pak tito věřící nemohli nevidět pozitivní momenty, které přinesl rozvoj socialistické společnosti, přimkli se k nim, stali se z nich jaksi proti vůli dogmatiků lidí socialistického dneška. Nerezignují ovšem co do věcí a perspektiv své náboženské víry. Chtějí o ni i nadále s plným vědomím zápasit.“

A tu se projevuje neznalost náboženské mentality lidí, neznalost náboženské problematiky právě tak jako přežívání dogmatismu nejcitelněji. Jestliže se setkáváme mezi teoretiky, kteří se zabývají náboženstvím, poměrně zřídka s vysloveně negativním postojem vůči relativně progresivním proudům uvnitř náboženství v celosvětovém měřítku, pak naopak negativní postoj je pohříchu pravidlem, pokud jde o progresivní momenty mezi nábožensky věřícími v socialistické společnosti. Čím pozitivnější, problémům socialistického dneška bližší jsou hodnoty, které věřící hledají ve své vlastní náboženské tradici, aby je oživilí a aktualizovali ve svém zápase o současnost *i přes* a právě proto *skrze* své náboženství, tím jsou považováni mnohými, často poctivými a věci socialismu oddanými pracovníky za nebezpečnější, tím více překážek je jim kladeno do cesty.“

V *Literárních novinách* z 3. října 1964 jsem napsal: „Marxista, který je ve svém ateismu naprosto pevný a svobodný, ví, že s náboženstvím věřícího nemusí a ani nemůže bojovat křečovitě, vždy za každou cenu. O ateismus může bojovat jen u toho člověka, u něhož důvodně předpokládá, že mu může pomoci nalézt hlubší a plodnější, cennější život právě tím, že mu pomůže osvobodit se od náboženství. Neboť marxistovi jde jen o člověka. Věřícímu jde však v konečné instanci programově o něco mimosvětského, o Boha. Proto atakuje nebo by měl atakovat svou náboženskou vírou každého člověka a v každé pro to příhodné situaci, především tedy v situacích pro člověka tíživých. V tomto ohledu se zdá být věřící ve značné výhodě ‚v horlivosti svého apoštolského poslání‘. A přece: marxistický ateista právě tam, kde dokáže být maximálně taktní, ohleduplný, opatrný ve svém zápase *o člověka*, tam, kde přichází k věřícímu a k celému historickému dědictví v náboženství žité minulosti lidstva s maximálním porozuměním a s úsilím ocenit a poznat zde vše cenné, tam se stává

věřícímu pro jeho náboženskou víru největším a nepřekonatelným nebezpečím. Svým postojem zasahuje věřícího v centrálních nosných pilířích jeho víry, svou prostou existencí vstupuje dovnitř světa věřícího. Může věřící přiřadit takového ateistu k démonickým silám? Může se poctivě domnívat, že náraz *Evangelia* v tomto případě ještě nepřišel? Takový ateista atakuje náboženskost věřícího veškerou svou skutečností, svou lidskou a myslivou aktivitou.“

V západoněmeckém časopise *Junge Kirche* z 10.III.1965 píše: „Opravdový dialog vyžaduje úsilí o úplnou otevřenost, o připravenost vzdát se v procesu dialogu všeho zkonstatěného a obětovat vše dogmatické. Usilujeme-li tedy o opravdový dialog mezi marxisty a křesťany, neznamená to, že se musíme vzdát opravdových marxistických nebo křesťanských pozic? Jsem hluboce přesvědčen, že dialog je zcela nevyhnutelný. Rád připouštím, že bez dialogu by to bylo mnohem příjemnější a pohodlnější. V dnešním světě však před dialogem nemůže utéci nikdo, kdo chce poctivě zápasit o dobro člověka. Musíme proto usilovat o opravdovou účast v dialogu, aniž bychom ztratili ze zřetele veškerá nebezpečí spojená s dialogem. A domnívám se, že jedno z prvních a nejvážnějších nebezpečí, jež jsou s dialogem spojena, je pokušení snadného, hladce probíhajícího dialogu. Potká-li se v rozhovoru inteligentní marxista s inteligentním křesťanem, mohou oba příliš snadno dospět k přesvědčení, že jsou téměř zcela zajedno ve všech závažných otázkách, jež se týkají člověka. Pocit takové jednoty a vzájemného souladu je o to silnější, že si v mnoha závažných otázkách spolu mnohem lépe rozumí, než marxista s marxistickým dogmatikem a křesťan se zarytým, zkonstatěným křesťanem. Úsilí o co nejúplnější vzájemné porozumění je velice důležité a pro opravdový dialog naprosto nepostradatelné. Takové úsilí však jen tehdy nebude znamenat zradu vlastních – marxistických nebo křesťanských – pozic, jestliže bude spjato s hlubším vědomím odpovědnosti vůči vlastnímu hnutí a vůči jeho dědictví.“

V americkém časopise *Mennonite Life* z července 1965 jsem napsal: „Po leta jsme existovali pouze vedle sebe. Není to fantastická perspektiva, jež se nyní před námi otevírá, staneme-li se schopnými uvědomit si možnost žít jeden s druhým, v hluboké vzájemné angažovanosti jeden pro druhého, s hlubokým respektem vůči myšlenkám, citům, aspiracím a aktivitám druhého, marxisty nebo křesťana?“

Pojem rozvíjejícího se dialogu znamená, že se v jeho rámci můžeme angažovat pro věřícího, o něhož nám jde jako o člověka. V tomto ohledu neznám žádnou jinou rovinu vážného rozhovoru. Být totiž v dialogu s křesťanem, o něhož mi bytostně nejde jako o lidskou osobnost, to znamená, že s ním v žádném dialogu nestojím. Pojem dialogu je pak zneužit k popisu zcela jiných forem lidského kontaktu a zápasu. Opravdový dialog klade před marxistu otázku: Jsme schopni nést hlubokou a nezbytnou odpovědnost jak za pozitivní tak i negativní dimenze komunistického hnutí? Jsme schopni na tomto pozadí odpovědnosti vůči komunistickému hnutí získat stupeň otevřenosti, nezbytný pro hluboký lidský zájem o křesťany? Máme dostatek odvahy pro tak riskantní věc, věc tak naplněnou nejistotou, jakou dialog nepochybně představuje?“

Odvaha k úsilí o rozevření prostoru pro plnohodnotnou participaci křesťanů na životě a utváření socialistické společnosti přinesla své ovoce. Schopnost otevřeně se angažovat pro lidi, kteří smýšlejí jinak, pro věřící křesťany, v situaci, kde je komunistická strana u moci a kdy k péči o křesťany evidentně není donucena silou a vahou politického křesťanství, to byla skutečnost tak nová a neobvyklá, že se dialog

brzy stal populárním ve světě a otevřel naší marxistické filosofii obrovské pole působnosti ve vyspělých zemích Západu, kde si křesťanské církve uchovaly silný vliv na smýšlení širokých vrstev obyvatelstva. Pro nás doma to znamenalo, že jsme unikli nebezpečí úzké skupinkové mentality, dialog postupně do svého kruhu počal vtaňovat všechny významnější marxistické filosofy. Bohužel, s rozvojem dialogu, spolu s tím, jak se rozevíraly možnosti působení za hranicemi naší země, počaly do popředí vystupovat slabiny naší marxistické filosofie, způsobené nedostatečnou teoretickou připraveností. Teoretickou slabost nahrazovali pak mnozí tím, že se lidem na Západě snažili říkat to, o čem byli přesvědčeni, že je od nich očekáváno a požadováno: co „nejostřejší“ a „nejradikálnější“ kritika politických poměrů v socialistických zemích. Když pak viděli, že to, co je od nich skutečně požadováno, je fundovaný marxismus, schopnost fundovaně kritizovat západní společnost i její apologetické společenskovední myšlení, schopnost poskytnout novou, nosnou alternativu, alternativu svobodně a dynamicky se rozvíjejícího socialismu – dialog marxistů s křesťany totiž povětšinou přitahoval do svého kruhu ty lidi na Západě, kteří byli se stavem vlastní společnosti nespokojeni, kteří dychtili po tom, dát svému kritickému postoji co nejpřesnější a fundovaný, účinný výraz – znamenaly pro ně možnosti, jež otevřel dialog, situaci permanentního stresu. Domnívám se, že jen touto skutečností lze vysvětlit, jak mohly být desítky našich filosofů na fakultách, především však v Ústavě ČSAV, tak rychle a dokonale „pacifikováni“, uvrženi do stavu myšlenkové letargie, setrvačnosti, navázání na nejslabší stránky a mechanismy svého vlastního myšlení z konce padesátých a první poloviny šedesátých let, že přijali za své podmínky, v nichž nemohou vykonávat tvůrčí práci, kdy je vše organizováno tak, aby neměli chvíli času a kousek mentálního prostoru k marxistickému, tedy svobodnému a tvořivému poznání skutečnosti, v níž žijeme. Člověk se však nenechá formovat podle libovůle politické moci, poznávací proces zdaleka není vyčerpán vědomím probíhajícími, registrovanými a navenek vykazovanými aktivitami. Na koho z nás nebyly koncem šedesátých let kladeny požadavky, jež nás drtily svou velikostí a nezvládnutelností? Pro mne to byla léta aspirantury, četl jsem Husserla a Heideggera, k nimž vězel klíč v klasické německé filosofii, v myšlenkovém pohybu, který se odehrál mezi Kantem a Hegelem na straně jedné a Nietschem na straně druhé, klíč ke Kantovi opět spočíval v Descartovi a v anglické filosofii od Locka ke Humeovi, klíč ke všem těmto postavám bylo třeba hledat v Augustinovi a v antickém Řecku – točila se mi z toho hlava, mé vlastní myšlení se zcela ztrácelo a vytrácelo pod návalem studované literatury, pod tíhou velkých myšlenek cizích pánů, pod tíhou otázky, co vůbec v tom symposiu velikánů dějin lidského myšlení pohledávám. A myslím, že ať už jsme prožili posledních sedm let jakkoli, ti na fakultách a na ústavech, ti ve fabrikách či v nevýznamných kancelářských místech, každý z nás získal odstup a čas, přežvýkat a zažít celou tu erupci informace a aktivity, jež se valila skrze nás a přes naše hlavy koncem šedesátých let. Jsem přesvědčen, že při troše revoluční komunistické odvahy se tu otevírá vedení strany a vedení státu možnost, opřít se o vysoce kvalifikované teoretické kádry s nesmírným fondem cenných zkušeností, s vědomím dějinné odpovědnosti a s vysokým stupněm myšlenkové ukázněnosti a vnitřní disciplíny – za podmínky, že dokáže otevřít možnost plnohodnotné participace pro ty, kteří byli postaveni mimo oficiální vědecké instituce, za podmínky, že vedení strany a státu iniciativou v tomto vytčeném směru zabrání rekriminacím ze strany postižených: vždyť postižené jsou obě strany, a sám za sebe musím říci, že čím déle jsem postihován, tím méně se cítím postižen ve srovnání s těmi, jimž zůstalo ‚privilegium‘ institucionalizované filosofie.

Na podzim roku 1967 se zrodil plán putovního semináře po Spojených státech: dva marxisté a dva křesťané z Československa. Termín semináře říjen roku 1968. Program semináře byl bohatý: Princetonská universita v New Jersey, Universita v Newarku v Delaware, Harvardská universita, Mac-Allister College v St. Paul, Mac Cormic University v Chicagu, Theologický seminář v St. Louis, Státní universita na Havaji, Pacific University v Stocktonu v Kalifornii, Theologická fakulta v Dubuque Iowa, Duke University v Durhamu v Severní Karolíně, Vassar College v Poughkeepsie ve státě New Yorku. Bylo to pravděpodobně poprvé od doby, kdy mysl Američanů vzrušila Alexandra Kollontajová, co měli Američané možnost zažít v takové intenzitě a v takovém rozsahu útok marxistického myšlení na pevnost sebejistého amerikanismu. A nebyly to jen tisíce těch, co nás měli možnost bezprostředně slyšet, a stovky těch, kdo se s námi přeli v ostrých výměnách názorů. Všude o našich vystoupeních informoval tisk, a musím říci, že se žurnalisté snažili být co nepřátelštější: vždyť to bylo necelé dva měsíce po srpnových událostech roku 1968. Vzpomínám na Durham v Severní Karolíně, baštu separatismu a reakce. Náš seminář se chýlil ke konci. Byl čas pomalu bilancovat. A nebyli jsme sami, kdo bilancoval. Na shromáždění učitelů a studentů vystoupil řečník, který operoval tiskem z měst a států, které jsme navštívili: „To je neslýchané. Jak můžeme přihlížet k tomu, jak se nám tu rozlézá militantní marxismus a komunismus. Jde zřejmě o zcela nové formy ideologické diverze, kterou chce Moskva proniknout na náš kontinent. Staré sterilní formy ideologie, kterými nemohli nikoho získat, nechali plavat. Aby k nám pronikli, posílají k nám Čechoslováky. Vědí, že teď je Československu srdce Američanů nakloněno, denně byly naše obrazovky zaplněné Prahou a naše noviny Československem. A teď tady vidíte výsledek, k čemu to všechno vede a může vést.“ Řečník třímal v ruce fascikly novin, v sále bylo rozpačité ticho, ozývaly se souhlasné hlasy. Skončíme fiaskem? Poděkoval jsem řečníkovi za vysoké ocenění naší činnosti ve Spojených státech: „Měl jsem často obavu, zda nám srpnové události naše působení v USA příliš neusnadnily, měl jsem obavu, zda nepodlehne pokušení, hájit tu specificky československou cestu k socialismu na úkor odpovědnosti za celé komunistické hnutí, za ostatní socialistické státy, za Sovětský svaz, a tedy i za srpen. Řečník mé obavy rozptýlil. A ještě za jednu věc jsem řečníkovi vděčen. Dosud jsem si pořád bezradně lámal hlavu nad tím, proč do Československa vstoupila bez pozvání vojska Varšavské smlouvy, a proč právě v srpnu. Nyní se vše vyjasnilo. V Moskvě se dozvěděli, že nás protestantský studentský svaz zve na říjen do USA. Uvažovali a uvažovali, jak nám připravit co nejlepší podmínky, jak otevřít srdce i mysl Američanů, abychom tu mohli úspěšně zasadit sémě marxistické a ideologické diverze. Nuže, naplánovali srpen – měsíc přestávky byl nutný k tomu, aby opadla vlna vzrušení, zájem však ještě neochabl a moment receptivity byl co nejvhodnější.“ Sál oživil, v celém dalším průběhu diskuse se již podobný hlas neozval. Užší besedy s námi se pak mohl odvážit i biskup, jeden ze šesti předsedů Světové rady církví, který měl shodou okolností v Durhamské katedrále kázání – také tu poprvé černý biskup kázal bílým studentům v kampusu Durhamské university.

Po návratu domů se mi dostalo pozvání od Havajské university. Fakulta mi prodloužila o rok aspiranturu, Ministerstvo školství cestu schválilo, a tak jsem se ocitl počátkem září roku 1969 na Havaji. Přednášel jsem v rámci Honor's programu tři kursy: 1. K problémům dialogu, 2. K problémům marxistické etiky, 3. K problémům poznání. Ač je Havaj zvyklá na lecjaké celebrity, marxista ze socialistické země, přednášející regulérně na universitě, to bylo i pro Havaj novum. A tak za mnou přišel redaktor *Honolulu Advertiser*, aby se mnou udělal interview. Pochopitelně, většina

jeho otázek platila srpnovým událostem roku 1968. Co jsem říkal na Havaji, v situaci, kdy jsem mohl mluvit zcela svobodně, kdy mne nic nenutilo Havaj opouštět a vystavovat se eventuálním následkům svých slov? Cituji z *Honolulu Advertiseru* ze dne 3. října 1968:

„Jeli jsme městem na nákladním autě, které zastavilo, abychom mohli nastoupit. Míjeli jsme ruské vojenské jednotky a provolávali jsme: Vraťte nám Dubčeka! Jděte domů! Se Svobodou za svobodu! Nákladní auto jelo rychle, Lukáš byl několikrát lehce poraněn, nevšímal si toho však. Vykřikoval hesla ze všech svých sil Cestou domů jsem řekl synovi: „Teď jsi byl bojovníkem.“ „Já nejsem bojovník,“ řekl Lukáš. „Vždyť se nebojovalo. Až vyrostu, budu vojákem a zastřelím každého ruského vojáka.“ Když Lukáš vyslovil ta slova, uvědomil jsem si v momentě veškeré nebezpečí, jež v sobě tato situace může chovat pro budoucnost. Tu se mi stalo jasné, že musím hledat všechny možné cesty, jak ruským lidem říci své ‚ne‘ k jejich vojenskému zákroku, ne proto, že chci vést proti Rusům či Sovětům zápas, nýbrž proto, že se stalo mou povinností, jakmile přišli do naší země, bojovat o ruské, sovětské lidi s nemenším odhodláním, než jako o lidi své vlastní země.

Po deset let se intenzívně účastním marxisticko-křesťanského dialogu. Jedna z věcí, kterou obdivuji a pokouším se naučit z *Nového zákona*, je novozákonní pochopení *agapé*, lásky k vlastnímu protivníkovi. Láska Ježíše k jeho nepřátelům tyto nepřátele zraňovala, zůstávala však láskou a to láskou k nepříteli ne proto, aby nepřítel zůstal nepřítelem, ne proto, aby vztah nepřátelství mezi ‚milujícími se‘ zůstal petrifikován. Jde o lásku, jež prolamuje nepřátelství a proměňuje je v ustavičný zápas o vzájemné porozumění – i v nejtěžších situacích, dokonce i tváří v tvář smrti na kříži. Jestliže jsem se kdy snažil naučit něčemu z křesťanství, jsa sám marxistou, pak to bylo toto chápání člověka a skutečného lidského vztahu. A zúčastnil-li jsem se kdy vpravdě lidského dialogu, v němž byly angažovány veškeré rezervy mé bytosti, pak to bylo v mých rozhovorech s desítkami ruských vojáků a důstojníků v ulicích Prahy. Tu jsem poznal nezdolatelnou sílu dialogu, schopného překonat všechny překážky a meze. Dialog dokáže prolomit i bariéru, kterou představuje vojenská uniforma, v situaci, kdy voják je uprostřed vojenské akce a pod dohledem svých důstojníků a kdy důstojník je sledován ostatními důstojníky a svými vlastními vojáky. Hluboce obdivuji prosté ruské vojáky, kteří riskovali své vlastní životy neuposlechnutím rozkazu, byl-li rozkaz namířen proti našim lidem, anebo i tehdy, přikázal-li jim důstojník, aby se mnou přestali hovořit. Skutečně nevím o žádném jiném případě, kdy vojáci, hladoví, žízniví, nevyspalí, tváří v tvář masívnímu, jakkoli nenásilnému nepřátelství civilního obyvatelstva, by se dokázali chovat s takovým sebeovládáním, umírněností, a vnitřní disciplínou.

Změny, jež probíhaly v Československu, skutečně životně ohrožovaly celou společenskou, politickou i ekonomickou strukturu socialistických zemí. Z hlediska zachování *statu quo* a z hlediska eliminování nebezpečných a spolehlivě nedeterminovatelných dynamických faktorů byl vstup sovětských vojsk do Československa relativně rozumným vojenským aktem. Sověti dosáhli vytrvalým tlakem většiny svých cílů. Srovnajte to s americkou akcí ve Vietnamu a uvidíte, že ruská akce nebyla tak stupidní, ani tak nelidská, jak je člověk ochoten se domnívat. Ale právě v bodě, kdy se akce sovětů objevuje jako akce relativně úspěšná, musím se radikálně tázat po cílech celé akce. Musím se rovněž tázat po jejich porozumění současné situaci světa, po jejich porozumění současné situaci v socialistických zemích. Ať se nám to líbí nebo nelíbí, svět je zachvácen procesem radikální proměny.“

V Honolulském *Star Bulletinu*, největším havajském deníku jsem řekl dne 21. října 1969: „Spojené státy, díky svému antikomunismu, vyloučily sebe sama z možnosti hrát jakoukoliv zmírňující nebo zprostředkující úlohu. Spojené státy a Sovětský svaz by měly usilovat o vzájemné porozumění. Je zbytečné a nebezpečné pomýšlet na zničení jeden druhého. Jde o to, využít všechny síly ke vzájemnému poznání a pochopení, aby se oba partneři mohli zbavit paranoje a ideologických závojev, jimiž se obě strany zahalily.“

Evidence postojů a aktivit z krizových let by nebyla úplná, kdybych se nezmínil o době od října 1968 do mého odjezdu na Havajskou universitu. Psal jsem kandidátskou disertaci, chtěl jsem ji odevzdat a pokud možno obhájit ještě před odjezdem do USA. Veškeré mé společenskopolitické aktivity z té doby obsáhnou proto tři prsty jedné ruky.

1.

Konec podzimu roku 1968 vešel do našich dějin ve znamení listopadové rezoluce pléna ÚV KSČ. Studenti fakulty uspořádali protestní stávkou, v rámci stávky pak velké shromáždění studentů a učitelů fakulty. Na shromáždění přijížděly delegace ze závodů, pražských i mimopražských, podporujících studenty. Pokud se dobře pamatuji, jediný z přítomných členů pléna ÚV KSČ, který obhajoval rezoluci jako nosný dokument, byl děkan fakulty, profesor Jaroslav Kladiiva. Terčem útoků ostatních řečníků bylo oddálení stranického sjezdu a oddálení voleb, konzervování takového složení řídicích orgánů, jež neodpovídá vůli lidu. Především šlo o to, že vznikly obavy z toho, že na neurčito byl prodloužen mandát tzv. konzervativních sil. Řečníci vyzývali k vytvoření společné, jednotné platformy sil progresivních. Dovolil jsem si tehdy ve svém vystoupení jít proti obecnému proudu. Řekl jsem tehdy, že „ve všech vystoupeních volajících po společné platformě progresivních sil postrádám to základní, reálnou analýzu situace, reálnou analýzu společenských a politických možností dalšího vývoje, jež by takovou společnou platformu umožnila a učinila smysluplnou. Každá platforma, kterou doposud progresivní síly od srpna 1968 zaujaly, se ukázala okamžitě jako nereálná. Platformu odmítání listopadové rezoluce považuji za nešťastnou, nereálnou a nebezpečnou, protože považuji za jediné správné soustředit veškeré síly k uhájení alespoň té platformy, kterou listopadová rezoluce formulovala. Vzhledem k tomu pak, že listopadová rezoluce vyvolala tak spontánní odpor v studenstvu i v nejširších vrstvách veřejnosti, mezi inteligencí i v odborových svazech, obávám se, že i tato platforma bude ztracena. Jedinou nadějí pak zůstává odvaha a čestnost každého občana, jakožto nositele úsilí o to, aby věci v dosahu jeho kompetence a jeho vlivu byly řešeny kvalifikovaně, v intencích rozvoje vyspělé socialistické společnosti. Za vadné považuji především rozdělování lidí na tzv. konzervativce a progresivisty.“

Mému příspěvku se tehdy nedostalo pozitivní odezvy. A právem. Společnou platformu skutečně progresivních sil bylo třeba hledat. Myslím, že taková společná platforma byla možná a reálná – ať už by ji zpočátku zastával jakkoli malý počet – tehdy jsem ji však neviděl, otevřela se mému pohledu až nyní, s odstupem sedmi let, po pěti letech strávených obsluhou kondenzační turbíny. Nejprve dvě z prostých fakt, která mne v tomto směru inspirovala:

1. Italský odborový svaz pro své dělníky prosadil v rámci konkrétního zápasu o právo člověka na sebevzdělání 150 placených hodin ročně, to jest takřka čtyři volné pracovní týdny navíc k dovolené. 150 placených hodin ročně pro

sebevzdělání, a to bez ohledu na to, zda oblast, v níž dělník své vzdělání prohlubuje a rozšiřuje či rozevívá, je ve vztahu k jeho profesi nebo ne. 2. Po pěti letech práce strojníka mi Elektrárny Holešovice odmítly poskytnout pět dní neplaceného volna – o placeném volnu nemluvě, o tom soudruzi vůbec nechtěli slyšet. Podnik by mi byl povolil i více dní, pokud by šlo o jiný, *závažný* důvod, třeba nemoc matky. Sebevzdělání, účast na kursu strojového jazyka, zvyšování či přestavba kvalifikace – pokud věc ovšem není příkázána shora – není přece žádným myslitelným důvodem. Měl jsem možnost hovořit se ředitelem podniku ing. T. v jídelně podniku, když dovolil, abych si k němu přisedl, ač jsem byl oblečen v ušpiněných montérkách. Pochválil jsem mu soudruha náměstka, vedoucího kádrového a personálního oddělení J. B., za projevenou bdělost a ostražitost. Ředitel ing. T. mi řekl: „To není možné, že by vám pět dní neplaceného volna nepovolil soudruh J. B. Toho znám velice dobře za ta léta, co jsem tu ředitelem. To často závody svým pracovníkům neplacené volno nepovolily v požadovaném rozsahu, a soudruh J. B. jim přesto i tři týdny povolil.“ Já žádal pouhých pět dní, kdyby mi byly bývaly povoleny, šrotoval jsem dnes někde v nějakém výpočetním středisku problematiku programování počítačů a nepsal bych si v neplaceném volném čase nezaměstnaného či muže v domácnosti – jak chcete – přítomný „Dotazník“. Dvakrát předtím, když jsem byl ve velké psychické tísní – poprvé, když jsem psal práci o Aristotelovi, podruhé, když jsem psal práci o Descartovi – jsem si chtěl vzít po měsíci neplaceného volna. To se mi směnoví, se kterými jsem se šel poradit, vysmáli do očí a radili mi, abych se o něčem podobném vedení podniku raději vůbec nezmiňoval a neobracel tak na sebe nežádoucí pozornost. Dělal se mi z toho špatně od žaludku a hlava mi bzučela plností prostudované a nezpracované látky. Když moje krize takto vyvrcholila, podařilo se mi studovanou látku vnitřně si zorganizovat a pochopit v základních teoretických obrysech, tak se jí zmocnit a učinit ji trvalou součástí vlastního poznání. Proč potom ještě prosit, abych mohl poznanou látku zprostředkovat pro druhé? To už je starost zase těch druhých, těch, kdo mají opravdový zájem o filosofické poznání, aby našli cesty, jak vypracovat možnosti plodné participace na práci filosofů, kteří v této zemi jsou, a z nichž každý je nositelem hluboce žitého poznání. Je především v zájmu společnosti, aby žité poznání dostalo formu psaného slova a stalo se tak obecným majetkem, aby totéž klopotné zmocňování se materiálu nebylo nutné opakovat se vši neohrabaností noviců, jimiž jsme všichni byli, bez možnosti navázat na vlastní rozvinutou tradici marxistického filosofického myšlení. Co však je nejhlavnější, každé poznání je svým způsobem jedinečné, vždy neseno poznávací osobitostí neopakovatelného lidského života, proto každé poznání, jemuž je vzata možnost adekvátního vyjádření, znamená pro společnost nenahraditelnou ztrátu. Věcí jednotlivce je především práce na vlastním poznávacím růstu, věcí společnosti je takový poznávací růst umožnit a žádat z něho povinnou daň – ať už ústní či písemné zprostředkování tohoto poznání druhým. Zvrácená je situace, v níž se člověk musí ponižovat a doprošovat, aby mu byl poskytnut čas, ne-li k studiu, tedy alespoň k napsání vykonané myšlenkové práce. – A nakonec, když jsem si látku globálně ujasnil a rozvrstvil, psal jsem i v neuvěřitelných podmínkách třísměnného provozu, v naději, že si rukopis přečtou dva tři lidé. – Na tomto místě bych snad měl ještě poznamenat, že mezi mnou a vedením našeho závodu nebylo žádných podstatných nedorozumění, pokud šlo o mou vlastní práci strojníka. Dne 6. 1.

1975 jsem podal výpověď. Důvod: „V práci, kterou vykonávám, není využito mé kvalifikace.“ Závod mi odpověděl: „Vážený soudruhu, Vaše výpověď ze dne 6. 1. 1975 byla projednána vedením závodu ve flukтуаční komisi s tímto závěrem: Do závodu Holešovice jste byl přijat dne 5. 8. 1970 do funkce strojníka turbín. Po zácviku jste úspěšně složil provozní zkoušky a po takto získané kvalifikaci v oboru jste nastoupil jako samostatný strojník kondenzačního zařízení a v této funkci pracujete i v současné době. Na základě těchto skutečností nelze považovat důvod Vaší výpovědi za směřodatný. Pokud na výpovědi setrváte, skončí Váš pracovní poměr 30. 9. 1975. K Vaší práci v závodě Holešovice nikdy nebylo připomínek, pracoval jste vždy svědomitě a ochotně. Byli bychom velmi rádi, kdybyste svoji žádost o rozvázání pracovního poměru znovu zvážil.“

Nuže, myslím si, že progresivní síly této země, usilující o obrodu socialismu v šedesátých letech, se dopustily hrubé chyby, když nedokázaly vzít za svou otázku podstatné socialistické proměny pracovního procesu, a podstatné socialistické proměny postavení dělníka ve společnosti. Pokud došlo především v roce 1968 ke společnému politickému boji především studentů, ale i technické a humanitní inteligence, především pak lidí od novin s dělníky, bylo to jen potud, pokud kulturní vyspělost dělníků umožnila dělnictvu spolupodílet se na obecných požadavcích občanských svobod, prosazovaných kulturní frontou národa. A nutno říci, že dělníci dokázali jít do politického boje o občanské svobody spolu s inteligencí, ačkoli politickoekonomické zájmy inteligence byly namířeny proti dělníkům. Stačí vzpomenout ustavičně prosazovaného požadavku rozevření platových nůžek mezi odměňováním práce dělníka a odměňováním práce inteligenta. (K tomu charakteristický vtíp, který koloval v roce 1967: ‘Rozdíl mezi Jánošíkem a Otou Šikem? Jánošík bohatým bral a chudým dával, Ota Šik chudým bere a bohatým dává.’) Je paradoxem, že skutečně svobodný prostor pro svou práci může dnes vědec – pokud jde o vědce humanitního oboru, který ‘vše své nosí sebou’ – nalézt pouze jako dělník ve fabrice, zejména pokud je ochoten se v zájmu své práce uskrovnit, na čas vysadit a vzít si své neplacené volno sám. Úsilí o proměnu situace dělníka, o prosazení práva dělníka na sebevzdělání spolu s právem na svobodný čas k vlastnímu svému sebevzdělání, alespoň v rozsahu 150 placených hodin ročně, by se bylo stonásobně vyplátilo. I pro budoucnost nevidím žádnou jistou garanci svobodného rozvoje tvořivého myšlení, kromě té garance, kterou dává míra volného času, poskytovaná každému dělníkovi: tak aby každý mohl opustit své vysezené místo v ústavě či na fakultě, kolidují-li požadavky na něho kladené s jeho vlastní potřebou rozvoje poznání. Pochopitelně, nejde jen o zakotvení placeného volného času svobodných poznávacích aktivit. Druhá nezbytná podmínka je, aby vědecké instituce byly s to a byly povinny poskytnout veškerou potřebnou pomoc pro sebevzdělání dělníka, eventuálně pro jeho vlastní vědeckou práci. Možnost publikovat a účastnit se vědeckých symposií se musí stát samozřejmostí.

Taková platforma, platforma kvalifikovaného a bezprostředního úsilí o socialistickou proměnu práce a postavení dělníka ve společnosti – ne tedy úsilí odsunutého do jakési nebulózní budoucnosti zvítězivší vědeckotechnické revoluce – byla nosnou a perspektivní platformou, a to i v případě, že by ji v té době byl býval schopen nést a jasně vyslovit třeba jen jediný marxista. Nenašel se však u nás ani jeden. Taková platforma by byla bývala s to, alespoň co do intencí, pozitivně překlenout propast mezi tzv. progresivisty a tzv. konzervativci (nesmyslné názvy, progresivistům šlo tehdy již jen o to, uchovat, konzervativcům o to, radikálně proměnit stávající situaci,

respektive progredovat na cestě započaté srpnem 1968). Mezi tzv. konzervativci byl totiž ne jeden komunista, který viděl, jak se mu rozpadají před očima “veškeré ideály a veškeré vymoženosti, za které jsme po desetiletí bojovali, šli do stávek, do koncentráků, pro které jsme šli v Únoru do ulic”. Bohužel, jejich vcelku oprávněné obavy stačily jen k pozastavení inflace a k udržení či zlepšení svých vlastních pozic. Není vyloučeno, že mnohý tzv. konzervativce by byl našel sílu k oživení a prohloubení své vlastní revoluční minulosti, kdyby mu byl skutečně progresivní marxista schopen poskytnout reálnou perspektivu bezprostředního a naléhavého zápasu o socialistickou proměnu práce a postavení dělnické třídy. Je smutnou bilancí, jestliže nás v tomto směru předstihli nejen progresivní odborové svazy na Západě, nýbrž i vysloveně institucionalizovaní intelektuálové: viz např. americkou vládní studii *Work in America*, v NSR zveřejněnou v roce 1974 pod titulem *Die 8 Stunden am Tag*.

2.

V lednu 1969 zemřel student filosofické fakulty Jan Palach. Redakce *Světa v Obrazech* mne při této příležitosti požádala o článek věnovaný problémům studentského hnutí. V centru zájmu všech složek naší společnosti byly tehdy problémy zákona, pořádku a normalizace společenského a politického života, šlo tehdy o střet různých, často diametrálně protichůdných koncepcí řešení těchto problémů. V mé paměti byly tehdy ještě čerstvé dojmy z putovního semináře po USA, kde jsme byli právě v době vrcholící presidentské volební kampaně. Tam také šlo tehdy o zákon a pořádek, tam také stálo studentské hnutí v centru celospolečenské pozornosti. Rozhodl jsem se proto exponovat specifiku našeho studentského hnutí na pozadí problémů, s nimiž jsem se střetl v USA:

„Guvernérem státu Alabama je George Wallace, Alabama a Wallace, to jsou pro pokrokové Američany symboly reakce, rasismu, vypjatého antikomunismu, snah o eskalaci války ve Vietnamu.

Boston je evropskou metropolí Ameriky, městem kultivovaného, kulturního života, vyspělé, společensky angažované inteligence, pokrokového studentského hnutí.

V rámci své předvolební kampaně zavítal George Wallace počátkem října do Bostonu. Mezi studenty byla stísněná nálada. Žili ještě pod dojmem brutálních akcí policie proti studentům v Chicagu a pod vlivem porážky Mc Carthyho hnutí. Byli bombardováni dobře míněnými radami progresivních intelektuálů: ‘Studentské demonstrace děsí prostého amerického občana. Wallace si proto vytkl jako základní heslo své kampaně *Law and Order – Zákon a pořádek*. Každá demonstrace proti Wallaceovi mu přináší desetitisíce dalších voličů.’ Každý jen trochu pokrokový student v Bostonu však věděl, že musí říci Wallaceovi své ne.

Wallace v Bostonu přivítalo mohutné ‘Go home’ – ‘Jdi domů’. Wallace neztratil sebejistotu. Když se skandující shromáždění utišilo, prohlásil: ‘Víte, co byste potřebovali? Důkladně ostříhat byste potřebovali! A disciplínu, hoši! Víte, hoši! Zákon a pořádek, hoši! Až já budu prezidentem ...’ Větu pan Wallace nedokončil. Shromáždění burácelo: ‘Sieg heil! Sieg heil! – Fascist pig: Fascist pig! – Fašistické prase!’ Pak se již pan Wallace ke kloudnému slovu nedostal. Ze sebejistého, rutinovaného politika, ze dne na den obávanějšího protivníka Humphryho a Nixona se na pódiu pozvolna měnil v trapnou, směšnou figuru. Pan Wallace si spletl Boston s Alabamou.

V naší zemi studenti poznali z vlastní zkušenosti, co znamenal zákon a pořádek režimu pana Novotného, a v předstihu vůči většině obyvatelstva z tohoto

poznání vyvodili praktické důsledky pro politickou činnost. V naší zemi studenti vědí lépe než v jiných vyspělých zemích, že moderní společnost potřebuje ke svému rozvoji klid, zákon a pořádek. Vědí opět však lépe než studenti jinde ve světě, že zákon a pořádek může znamenat nejvyšší stupeň státní organizované zvláště, nezákonnosti a násilí.

Zdroj skutečných, aktuálních nebezpečí pro další rozvoj naší společnosti tkví v hluboce zakořeněné nedůvěře českého člověka ve své vlastní síly, ve své vlastní snažení. Od nezdravé nedůvěry v sebe sama není svobodná žádná vrstva naší společnosti, nejsou od ní osvobozeni ani studenti. Kdo nevěří sám sobě, je vždycky nebezpečný, je nebezpečný sobě i druhým, a to především v tíživých situacích. Nezdravé nedůvěry v sebe sama se budeme zbavovat v té míře, v jaké sami sebe svými činy přesvědčíme, že žít chceme, že umíme důstojně žít i v nejsložitější a pro národ nejtěžší situaci, že však žít můžeme jen svobodně ve svobodném úsilí o uskutečňování socialistické společnosti s lidskou tvář.

Studenti mají mnoho předpokladů k získání zdravé sebedůvěry, zdravé důvěry ve vlastní síly a ve vlastní možnosti. Zároveň však v sobě chovají právě jakožto studenti závažné momenty, podmiňující nebezpečnou nesebedůvěru, slabost, labilitu a s tím spojené reálné nebezpečí činů, jež by skutečně mohly ohrozit samu existenci našich národů.

Studenti bezprostředně prožívají rozpor mezi rozdrobeným, specializovaným věděním, jež není s to vypracovat adekvátní postupy pro vědecké poznání a zachycení celospolečenské skutečnosti v její aktualitě a její dynamice, a mezi angažovaností, politickou aktivitou s celospolečenským významem a dosahem. Jedni a titíž studenti prokazují mimořádný smysl pro disciplínu, organizovanost, prokazují obdivuhodnou odvahu i rozvahu v celé řadě společensky významných politických akcí, a zároveň se třesou před zkouškou z anatomie, neurofyzologie, diferenciálního a integrálního počtu, z ruské či anglické fonetiky, z obecné sociologie či z politické ekonomie. Student se tak denně pohybuje v navzájem nesouměřitelných skutečnostech, jež v bizarní kombinaci přepínají jeho síly za hranice lidských možností. A v této situaci nevědí někteří politikové nic moudřejšího než spustit: radikalistické skupiny, nátlakové skupiny, pravicové skupiny, nezodpovědné živly, protisocialistické tendence ... A snad si upřímně myslí, že tak přispívají k normalizaci situace v naší zemi.

Ve srovnání se studenty na Západě je již sama řeč našich studentů pozoruhodně nejistá, jednoduchá, často až neintelektuální. O to však je opravdovější. Zaznívá z ní bezradnost, jež přesně odpovídá bezradnosti soudobé vyspělé společnosti. Tím blíže mají naši studenti k ostatním vrstvám společnosti, především k dělníkům, tím bezprostřednější a významnější je celospolečenský dosah jejich aktivity. Přes tyto přednosti však studentskému hnutí chybí opravdové hledání širší, dlouhodobé koncepce, která by se opírala o adekvátní poznání celospolečenského a světového pohybu.

Vlastní poznávací úsilí studentů, překračující převážně pasívní přijímání poznatků typické pro osvojování si většiny předmětů v rámci obligátního vysokoškolského studia, je nezastupitelné, a to alespoň v té míře, v jaké se studentské hnutí podílí aktivně a samostatně na utváření a přetváření společnosti. Protože jde o poznání celospolečenského pohybu, může se takové poznání rozvíjet plodně jen v rámci společensky angažované politické aktivity. Takové hledání a takové poznávání může být sotva někdy i vážných omylů. Úkolem společnosti je vytvořit prostor, v němž je takové hledání možné.“

3.

V dubnu roku 1969 se sešlo plénum ÚV KSČ, jež zprostito Alexandra Dubčeka funkce prvního tajemníka a do funkce generálního tajemníka zvolilo Gustáva Husáka. Na fakultě se sešlo shromáždění studentů, aby rokovalo o svolání protestní stávky. Vystoupil jsem na shromáždění studentů proti stávce. Ve všech svých vystoupeních jsem usiloval o to, aby studenti střízlivě zvážili nově vzniklou situaci, aby pochopili, že nově vzniklou situaci je zapotřebí vzít za základ vši další politické aktivity. Stávkou by studenti postavili sami sebe do bezvýchodné situace a deklasovali by studentské hnutí jako reálnou politickou sílu, schopnou dalšího odpovědného, rozvážného a odvážného politického působení.

Jak je možné, že jsem politicky nevyužil svého veřejně prokázaného postoje k dubnovému plénu? Po léta mi činilo svého druhu potěšení, mohl-li jsem své kolegy „ohrožovat“ svým důrazem na vysokou teoretickou odbornost, připravovat jim občas horkou chvilku svou tezí, že povolání filosofa není zaměstnání, v němž člověk může poklidně spočinout, jakmile si je jednou vydobyl, nýbrž povoláním, kde člověk musí stále znovu svým rozvíjejícím se teoretickým úsilím a prohlubující se teoretickou připraveností své postavení zopravňovat. Když jsem přijel koncem července 1970 z Havaje, ocitl jsem se pojednou tvář v tvář nálepkám ‚dogmatik‘, ‚rusofil‘ a starostlivým obavám, jak svých pozic a postojů z let 1968-1969 využiji k bezohlednému sledování vlastní kariéry. A to jsem nemohl dopustit. Bylo pro mne zcela nepřijatelné, abych zavalil sebemenší příležitost interpretovat mou tvrdost a často i bezohlednost v prosazování kritéria vysoké teoretické připravenosti a náročnosti jakožto kamuflovaný politický kariérismus. Odchod do fabriky byl pro mne jediným únosným východiskem.

Proč jsem se vracel z Havaje domů, nechtěl-li jsem tu dělat politickou kariéru? Byl jsem přesvědčen, že jsem se propracoval k správnému pochopení dalšího možného vývoje v Československu. O jakou šlo koncepci? Než se pokusím o její explikaci, uvedu jako podklad nejprve pasáž z dopisu ze dne 11.9.1972, který jsem adresoval Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV a Filosofické fakultě University Karlovy:

„Vážení soudruzi! Jednou z oblastí, která je záležitostí nás všech a k níž pro její význam nelze být lhostejný, je oblast marx-leninské filosofie. Dovolte, abych se na Vás obrátil s několika kritickými poznámkami k některým aspektům práce našich filosofických pracovišť a s několika návrhy, sledujícími zkvalitnění této práce.

Vážný nedostatek v práci našich filosofických pracovišť vidím v tom, že dosud nebyl vzat v úvahu úkol, kvalifikovaně usilovat o poznání historických kořenů filosofického poznání, antické řecké filosofie. Před marxistickou filosofií stojí úkol nevšedního významu z hlediska kulturních dějin našeho národa. V době, kdy ostatní vyspělé národy v Evropě rozvinuly studium antické kultury, studium starořečtiny učinily věci předních vědců a předních univerzit, vydávání řeckých originálů věcí nevšední péče a nevšedního významu, neexistovaly pro náš národ v Rakousko-uherské monarchii ani ty nejzákladnější podmínky pro podobnou práci. Tak se např. stalo, že nemáme k dispozici slovník, který by pokrýval lexiku stěžejních děl antické filosofie, s výjimkou několika lehčích dialogů Platónových. Podobné skutečnosti, jež mají pro práci s řeckými originály vážný dopad, se zřejmě podílejí na tom, že mezi našimi pracovníky, kteří se poctivě a svědomitě věnují vysokoškolské výuce antické filosofie, vzniklo přesvědčení, že řecké filosofy v originále číst nelze, že snaha číst řecké filosofy řecky je absurdní, nereálnou, ba snahou scestnou.

Paradoxně je to snad právě velikost úkolu, která zapříčiňuje jeho „neviditelnost“. Věřím, že jsou na obou našich filosofických pracovištích pracovníci, kteří úkol skutečně nevidí, nevědí o tom, že by tu objektivní úkol před naší marxistickou filosofií stál. Vážnější je, odmítají-li někteří filosofové tento úkol vidět, připustí-li pak jeho neoddiskutovatelnou reálnost a aktuálnost, snaží se vinu přenést na bedra vyšších stranických orgánů, které práci filosofických pracovišť řídí a určují její náplň.

Skutečnost, že žádné z našich filosofických pracovišť se dosud nezabývalo vážněji úkolem studia, poznání a marxleninské interpretace řecké filosofie, a skutečnost, že žádné z našich filosofických pracovišť dosud neinformovalo nadřízené orgány o objektivních pracovních úkolech, před nimiž v tomto směru naše filosofická pracoviště stojí, mne vede k tomu, abych se problémem zabýval obšírněji. Pokusím se ukázat, že jde skutečně o závažný úkol, a že jde o úkol reálný.

Skutečnost, že v přístupu ke studiu řecké filosofie byly opomenuty elementární požadavky a elementární kritéria marxleninské vědecké práce, se vzhledem k dějinnému postavení a významu starořecké filosofie promítlo do všech ostatních oblastí filosofické práce. Znamenalo to vážné oslabení a ohrožení jednoho ze základních principů marxistické filosofie, principu vědeckosti: vážné důsledky ukazují, že opuštění principiální marxleninské vědecké náročnosti v tak závažné oblasti nelze tolerovat.“

Počítal jsem s centrálním významem marxleninské filosofie v ideové struktuře socialistické společnosti, počítal jsem s tím, že zde se prosadí kritérium teoretické náročnosti jako jediná cesta, jež vůbec může zachránit v naší zemi marxismus-leninismus jako živý a plodný myšlenkový proud, schopný společnost ideově organizovat a motivovat. Byla-li vysoká teoretická náročnost podmínkou *sine qua non* přežití marxleninsmu jakožto živého myšlenkového útvaru, byla zároveň dostačující podmínkou a otevřenou cestou, jež by umožnila postupně nalézt autentickou cestu k sobě samým i k aktivní účasti na celospolečenském dění všem životaschopným silám v naší filosofii, ne tedy cestu zapření sebe sama, nýbrž cestu tvořivého filosofického překonání sebe sama, na straně jedné, i dostatečnou podmínkou k tomu, aby celá společnost, strana i její vedení vyvíjela plodné úsilí k vytvoření podmínek, za nichž by se princip teoretické náročnosti stal pozvánkou k aktivní účasti na filosofické práci pro každého, kdo je náročné filosofické práce schopen, na straně druhé. Strana i celá společnost by tak získala zpět, jen na nové a vyšší teoretické úrovni všechny ty, kdo tvořili páteř jejího ideového kvasu a růstu.

Musím dnes konstatovat, že jsem se mýlil. Mýlil jsem se v tom, co tvořilo samozřejmý předpoklad celé mé koncepce. Mýlil jsem se, když jsem se domníval, že polické vedení, jež vzešlo z dubnového pléna 1969, bude mít existenciální zájem na konstituování životaschopné marxistické filosofie. V tomto směru má své kořeny chybné usměrnění mé dosavadní práce. Celá má dosavadní teoretická práce – ať šlo o studium starořeckého myšlenkového světa či o mou práci věnovanou Descartovi – předpokládala otevřený životaschopný systém marxistické filosofie, kdy tento systém zajišťuje v rámci živé komunikace mezi pracovníky v oboru filosofie dynamickou totalitu poznáním si přisvojované skutečnosti, totalitu, jež dává smysl a význam dílčím výzkumům jednotlivce. Po pěti letech naděje, vyplněné intenzivní dílčí výzkumnou prací, nejen že nenalézám takový systém v rozvinuté aktuální podobě, nenalézám ani náznaky jeho rodící se konstituce. Za těchto okolností ztrácí jakákoli dílčí odborná práce smysl. Kdo ani za těchto okolností nechce a nemůže rezignovat a

vzdát se pokusů o smysluplnou filosofickou práci, musí bezprostředním předmětem svého poznávacího úsilí učinit naši soudobou skutečnost v celistvosti jejího dějinného rozvoje. Jen touto cestou lze zjistit možnosti a úkoly filosofie v naší zemi, jen na tomto pozadí pak může znovu získat smysl jakákoli dílčí studijní sonda.

Vyčerpал jsem okruh otázek položených mi dotazníkem. A tu se ptám, zda se najde v této zemi kádrový referent ochotný mne přijmout do zaměstnání na podkladě svědomitě vyplněné přílohy k dotazníku. Pová-li mi někdo o pracovišti, kde budu mít reálnou naději na přijetí, a kde budu moci ve svém zaměstnání uplatnit své vysokoškolské vzdělání, budu mu zavázán.

Poznámka: Zasláno *Tvorbě* 3.11.1975, ke konci roku bez odpovědi.